

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

Шкурко Галина Вячеславівна

УДК 811.161.2'282.2(477.87):81"373.4

**НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТРАДИЦІЙНИМИ ВИДАМИ ТРАНСПОРТУ
ТА КОМУНІКАЦІЯМИ, В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Сабодош Іван Васильович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
професор кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Віктор Михайлович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри української мови
та методики її навчання

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Ястремська Тетяна Олександрівна,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України,
заступник директора з наукової роботи

Захист відбудеться “22” грудня 2021 року о 10-й год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, авд. 312.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано “19” листопада 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Завданням сучасного мовознавства є дослідження всіх форм літературної мови, тому закономірним є ґрунтовний аналіз мови населених пунктів як джерела, що незважаючи на стрімкий розвиток суспільства, динамічно розвивається. Українські діалекти зберігають реліктові мовні явища, що споконвіку намагалися знищити чи назвати штучними для українців. Саме в мові зберігається національний код, що ідентифікує українців з-поміж інших етносів, тому фіксація та опис діалектної лексики залишається надважливим завданням лінгвістичних досліджень. Діалектологічні студії дають змогу зафіксувати та охарактеризувати живе мовлення носіїв територіального різновиду української мови, не вирівняного до літературного стандарту.

Закарпатський та гуцульський говори належать до тих утворень, що показують безперервність існування форми літературної мови, тісний зв'язок з іншими мовами та діалектами.

Серед перших дослідників закарпатських говірок у різних аспектах можна виокремити постаті Я. Головацького, М. Лучкая, І. Бережанина, Ю. Венеліна-Гуци, Л. Чопея, Є. Сабова, В. Гнатюка, І. Панькевича, І. Верхратського, О. Митрака, Л. Деже тощо.

Дослідження діалекту відбувається комплексно, оскільки лише при тематичній диференціації з наступним дослідженням кожної з ланок можна досягти результату цілісності осмислення лексичної діалектосистеми. Системним дослідженням окремих тематичних груп лексики карпатського регіону, зокрема й закарпатського та гуцульського говорів на території Закарпатської області, займалися Й. Дзендзелівський (народна ветеринарія, вівчарська, ентомологічна, млинарська, чабанська, сільськогосподарська, ткацька, метрологічна лексика, назви спорідненості, свояцтва та сімейно-родинного побуту, назви, пов'язані з молочними й немолочними продуктами), О. Мокан (угорські запозичення в марамороських говірках Закарпатської області), М. Грицак (назви гідрорельєфу, метеорології, вівчарська лексика, назви лікарських рослин), Й. Пуйо (скотарська лексика українських говорів району Карпат), К. Галас, В. Баньої (топонімічна лексика), П. Чучка (антропонімічна лексика), М. Сюсько (зоонімічна лексика), І. Сабалош (лісосплавна, ботанічна лексика), О. Пискач (прислівники, лексика поховального й родильного обрядів у закарпатських говірках), Е. Гоца (назви їжі, посуду та кухонного начиння), І. Філак (ентомологічна лексика), О. Миголинець (ботанічна лексика, лексика весільного обряду, народної медицини), Т. Ястремська (лексика пастухування), Т. Піцура (побутова лексика) та ін.; важливими є дослідження С. Бевзенка (діалектні відмінності на різних мовних рівнях), В. Німчука (словотвір у закарпатських говірках), В. Лавера (фраземіка закарпатських говірок), В. Добоша (синтаксис закарпатських говірок), І. Пагірі (аналіз говірок Мукачівського району Закарпатської області), В. Ороса (аналіз говірок Хустського району Закарпатської області), П. Лизанця (гунгаризми в українських говорах Закарпаття), А. Галас (фраземіка закарпатських говірок), О. Харківської (словотвір у закарпатських

говірках) тощо, оскільки комплексне дослідження тематичної групи лексики неможливе без розуміння діалектних особливостей інших мовних рівнів.

Актуальність дослідження. Назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття до сьогодні залишаються мало вивченими, відсутній детальний опис лексичних одиниць, не представлено всього комплексу назв, не вказано їх ареального поширення. Важливо не обмежуватися фіксацією номенів-представників окремої тематичної групи лексики, а продемонструвати взаємодію описуваних назв з іншими говорами та мовами, вказати на динамічні процеси, що сприяють розвитку сукупності номенів, здійснити спробу системного опису на різних мовних рівнях. Таке дослідження в умовах глобалізації сприяє збереженню говіркової системи, особливостей її лексичного складу, фіксації реалій матеріальної культури. Цим зумовлена актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації пов'язана з науковою темою кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Лексико-семантичні, граматичні, фонетичні та інші особливості закарпатського говору в порівнянні з українською літературною мовою та іншими говорами» (державний реєстраційний номер 0119U101435). Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 3 від 30.04.2013 р.).

Мета роботи – здійснити аналіз назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття в лексико-семантичному, етимологічному, словотвірному та лінгвогеографічному аспектах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) зібрати фактичний матеріал за спеціально укладеною програмою-питальником, простежити системний характер тематичної групи лексики транспорту та комунікацій;

2) проаналізувати лексико-семантичні групи за частотою вживання, з'ясувати тенденції розвитку назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття;

3) дослідити структурну впорядкованість тематичної групи лексики транспорту та комунікацій;

4) визначити основу та джерела поповнення аналізованої групи назв;

5) здійснити лексико-семантичний, етимологічний та словотвірний аналіз зібраної лексики;

6) показати локалізацію лексем у говорах Закарпаття та інших українських діалектах, створити лінгвістичні карти, проаналізувати діалектні назви на ареальному зрізі;

7) простежити динамічні процеси, що характеризують назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями.

Об'єкт дослідження – українські говори Закарпаття: закарпатський (ужанська, верховинська, марамороська, боржавська групи говірок) та гуцульський

(говірки на території Рахівського району Закарпатської області) говори, зафіксовані в сучасному діалектному мовленні.

Предмет дослідження – назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття.

Джерельна база дослідження – фактичний матеріал, зібраний автором самостійно протягом 2012–2015 рр. та 2019–2020 рр. у 80 населених пунктах Закарпатської області. Записи проводилися за допомогою спеціально створеної програми-питальника, що налічує 500 питань. При створенні програми взято до уваги та частково використано розділ «Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й. Дзендзелівського, «Програми-питальника до Лексичного атласу Правобережного Полісся» М. Никончука, «Програми для збирання сільськогосподарської лексики говірок Центральної Слобожанщини» Р. Сердеги та власні спостереження, беручи до уваги регіональні особливості, пов'язані з транспортом чи комунікаціями. Для показу поширення зібраних номенів та семантичних відмінностей чи нашарувань використано також матеріали з діалектних словників та лінгвістичних атласів, що охоплюють територію Закарпатської області. Для простеження міжмовних та міждіалектних зв'язків залучено лексичні матеріали лінгвістичних атласів, діалектних, етимологічних, історичних словників української та інших мов, наукові розвідки з етнології та етнографії тощо.

Картотека зібраного матеріалу нараховує близько 2000 лексичних одиниць.

Методи дослідження. Основним методом дисертаційної роботи для узагальнення та систематизації фактичного матеріалу є описовий. Аналіз сучасного стану тематичної групи лексики транспорту та комунікацій здійснено на синхронному зрізі, проте для реконструкції процесу творення деяких номенів використано елементи порівняльно-історичного методу. При зіставленні лексичних одиниць у різних говорах української мови та інших мовах через прийом системного порівняння зіставного методу виявлено специфіку та своєрідність описаної ТГЛ. За допомогою структурного методу зібраний матеріал осмислено як чітку структуру, що виявляє динаміку чи, навпаки, архаїзується, елементи якої пов'язані тісними лінгвальними відношеннями. Для визначення територіального поширення транспортних назв, зібраних за допомогою експедиційного методу, використано лінгвогеографічний метод. За допомогою методу кількісних підрахунків визначено число зібраної лексики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

уперше в українській діалектології здійснено спробу системного аналізу тематичної групи назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття, показано територіальне поширення лексичних явищ, простежено шляхи поповнення окремої, мало дослідженої тематичної групи лексики, вказано на її розвиток;

поглиблено методологію вивчення українських діалектів, картографування фактичного матеріалу;

отримало подальший розвиток вивчення говорів Закарпаття та діалектної лексикології.

Наукову новизну представлено **в положеннях, які подаємо на захист:**

1. Назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, є важливою складовою української діалектосистеми, мають чітку системну організацію.

2. Ядром лексики є слова праслов'янського походження. Тематична група активно поповнюється шляхом словотворення, семантичної модифікації та запозичення від інших мов.

3. Назви транспорту та комунікацій вступають у синонімічні, антонімічні та полісемічні зв'язки, входять до складу стійких конструкцій.

4. Монографічний опис цієї тематичної групи з картографуванням та записами зразків усного мовлення сприяє збереженню елементів матеріальної культури, що архаїзуються.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що описано тематичну групу лексики у порівнянні з іншими говорами української мови, поглиблено теорію системності говірок, просторового варіювання лексики говорів. Дослідження може бути використане при описі лексичної системи українських говорів Закарпатської області та інших говорів української мови.

Практичне значення роботи полягає в тому, що зібрані назви розширюють емпіричну базу української діалектології, вони можуть бути використані при укладанні словника закарпатських говірок чи говорів української мови, створенні загальних праць із діалектної лексикології. Лексичні карти можуть стати частиною лексичного атласу закарпатських говірок. Зразки усного мовлення можуть доповнити збірку текстів українських говорів Закарпаття. Зібрані назви, що ілюструють особливості матеріальної культури, можуть увиразнити етнографічні описи культури Закарпаття, комплексні мовознавчо-етнокультурні праці. Матеріали дослідження можуть бути використані для спецкурсів у закладах вищої освіти та практиcumів із діалектології, лінгвогеографії, етнографії та фольклористики.

Апробація роботи. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (29.06.2021 р.). Результати дослідження були виголошені на засіданнях кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Основні положення та результати викладено у доповідях на міжнародних наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 10–11 квітня 2014), V Міжнародна науково-практична конференція, присвячена Дню слов'янської писемності та культури «Слов'янський світ: виклики сучасності» (м. Ужгород, 22–23 травня 2015), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури» (м. Одеса, 14–15 серпня 2015), «The Ninth European Conference on Languages, Literature and Linguistics» (Австрія, м. Відень, 23 листопада 2015), Міжнародна наукова конференція «Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекотології. До 30-річчя Чорнобильської трагедії»

(м. Київ, 10–13 квітня 2016), II Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 21–22 квітня 2016), Міжнародна наукова конференція «Ареалогія й ономастика» (м. Ужгород, 13–14 жовтня 2016), Міжнародна діалектологічна конференція «Слов'янські діалекти в синхронії та діахронії» (м. Київ, 23–24 травня 2019), Міжнародна наукова конференція «Фразеологія в контексті суміжних наук» (м. Ужгород, 12–14 жовтня 2020), Міжнародна наукова конференція «Діалект: статус, евристичний потенціал, прагматика» (м. Київ, 26–27 листопада 2020), Міжнародна наукова конференція «Стан і перспективи сучасної української діалектології» (м. Ужгород, 16 вересня 2021); всеукраїнських наукових семінарах: «XII Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар: мова, політика, суспільна думка, пропаганда, ідентичність, національна безпека» (м. Львів, 9 червня 2015), «Тимченківські читання. Пам'ятки української мови: стилі та жанри. Актуальні проблеми діалектології. Діалект і пам'ятка» (м. Львів, 1–3 жовтня 2015); підсумкових науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 2013–2021).

Публікації. Результати досліджень викладено в 13 публікаціях: 7 – у фахових виданнях, 2 – у закордонних, 2 – у матеріалах наукових конференцій, 2 – у виданнях, що додатково відображають результати дослідження.

Структура роботи. Дисертація складається із переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (276 позицій) та 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 347 сторінок, із них основного тексту – 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок із науковими темами, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет і джерельну базу дослідження, окреслено його методи, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, представлено положення, що подаються на захист, подано відомості про апробацію основних положень дисертації та її структуру.

У першому розділі – **«Назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття як об'єкт наукового вивчення»** – визначено поняття територіального діалекту, встановлено його визначальні ознаки; наголошено на важливості розуміння діалекту як системи, що має свою структуру і закони розвитку, опрацьовано теоретичні засади системного розуміння та структурної характеристики діалекту. Системний монографічний аналіз діалектної лексики дозволяє різноаспектно описати її. Аналіз тематичної групи назв транспорту та комунікацій подано за структурним принципом, тому виокремлено такі лексико-семантичні групи: ЛСГ «назв воза та його частин», ЛСГ «назв саней та їх складників», ЛСГ «назв збруї та інших елементів запрягу тварин», ЛСГ «назв, пов'язаних із комунікаціями». Унаслідок аналізу значеннєвих

особливостей визначено такі семантичні підгрупи: СП «назви видів возів», СП «назви коробка воза», СП «назви основи воза», СП «назви осі воза», СП «назви частин колеса», СП «назви упряжі», СП «назви ярма та його частин», СП «назви предметів, пов'язаних із доглядом тяглової худоби», СП «агентиви», СП «апелятивні вигуки», СП «найменування транспортних комунікацій», СП «назви комунікації вантажів», СП «назви, що характеризують рух». Назви згруповано відповідно до логіко-понятійного принципу організації лексики. У межах кожної лексико-семантичної групи визначено семми, представлені певною кількістю номенів. Виявлено різні види відношень між словами, що реалізують системність тематичної групи.

Установлено, що назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, є об'єктом вивчення різних наук, зокрема археології, етнографії, історії, етнології та лінгвістики. З-поміж лінгвістичних праць привертають увагу студії С. Антонюк, З. Бичка, В. Ващенко, С. Воропай, Т. Громко, С. Довгопол, А. Євпака, Г. Краєвської, С. Лутави, Л. Масленнікової, М. Никончука, О. Никончука, Н. Остащ, В. Парасунька, І. Потапчука, С. Поліщук, І. Сабадоша, С. Сірик, О. Слободян, В. Титаренко, С. Халупінського, Т. Шевченко, Т. Щербиної, О. Юсікової, Т. Ястремської тощо; цінними є праці зарубіжжя, представлені іменами мовознавців Ю. Муличака, М. Парікової, В. Стариченка, Г. Вуковић, Ж. Бошњаковић, Љ. Неделькової, Г. Пельцової, Д.К. Рембішевської, Я. Сятковського та ін. Опрацьовано дослідження діалектної сільськогосподарської лексики, до якої часто долучають аналіз назв транспорту, зокрема науковий інтерес становлять дослідження Й. Дзендзелівського, Г. Козачук, П. Гриценка, Р. Сердеги тощо. Вважаємо, що тематичну групу транспорту та комунікацій варто розглядати ізольовано, оскільки у складі сільськогосподарської лексики вона асимілюється (ймовірно, через меншу кількість позначуваних понять), дослідники розглядають її тільки фрагментарно, не беручи до уваги тенденцій, пов'язаних із її розвитком. Взято до уваги етнологічні та етнографічні дослідження, зокрема праці Я. Фальковського, Б. Пашницького, Ю. Тарновича, М. Мушинки, Ф. Вовка, Н. Заглади, І. Симоненка, М. Приходька, Г. Захарової, Т. Гонтар, П. Леня, М. Глушка та ін., що містять значну кількість діалектних назв. На основі аналізу цих досліджень зроблено висновок, що найбільш ґрунтовно досліджені назви транспорту та комунікацій на території Полісся. Діалектні регіональні назви, поширені на території Закарпатської області, потрапляють до досліджень лише фрагментарно, що унеможливорює усвідомлення їхньої унікальності, розуміння системних відношень у їхньому складі. Назви транспорту та комунікацій Закарпаття деякою мірою представлені в діалектних словниках, збірках текстів та лінгвістичних атласах. Важливим елементом дослідження визначено лінгвістичні карти, що показують поширення номенів у географічній проекції, зв'язки між говорами для розуміння єдності діалектного континууму. Картографування є невід'ємною складовою представлення диференційних явищ на діалектній території.

У другому розділі – «**Назви воза та його частин**» – здійснено аналіз лексико-семантичної групи, пов'язаної з номінацією воза, шляхом виокремлення 61 семми, охарактеризовано близько 650 назв.

У підрозділі **2.1.** – «**Назви видів возів**» – проаналізовано лексеми, що йменують різновиди возів залежно від призначення, матеріалу чи характерних особливостей. Для номінації мовці активно використовують слова, успадковані від праслов'янської мови, наприклад: *в'із*, *п'ід'вода* тощо. У складі семантичної підгрупи є складені атрибутивні назви, що вказують на визначальні особливості реалії: *де^uре^uл'а^uний в'із*, *фарб^lлений в'із*, *п'иший в'із*, *же^uл'ізний в'із*, *зб'іж^lний в'із*, *п'іл^lний в'із*. Поширеним є використання дво- чи трьохкомпонентних найменувань, зокрема *в'із із бок^lшеу і ш^lпиц^uими*, *вуз(с) на ^lс'іно*, *в'із на ^lс'іно*, *в'із дл'а ^lс'іна*, *в'із із(с) ше^uрег^lб'у*, *вуз(с) на д'р^lыва*, *вуз(с) на г^uуй*, за допомогою яких мовці конкретизують семантику гіпероніма *в'із*.

У підрозділі **2.2.** – «**Назви коробка воза**» – представлено слова, що описують зовнішню будову воза. Носії активно вживають складені назви, що визначають тип конструкції чи її місце розміщення на возі (*бок^lва ^lдош^lка*, *пе^uред^lн'ій ^lшубе^uр*, *пе^uред^lн'е чо^lло*, *пе^uрид^lн'і ше^uригл'і*, *пе^uрид^lн'а зак^lладниц^uа*, *пе^uрид^lн'ій к'уш*, *зад^lн'ій ^lшубе^uр*, *зад^lн'е чо^lло*, *зад^lн'і ше^uригл'і*, *зад^lн'а зак^lладниц^uа*, *зад^lн'ій к'уш*).

У підрозділі **2.3.** – «**Назви основи воза**» – описано вузькоспеціалізовану лексику, обмежену сферою використання, оскільки аналізовані слова стосуються будови основи воза і вживаються переважно представниками сфери возарства. Із-поміж назв активно вживані слова праслов'янського походження, наприклад: *драб*, *дра^lбина*, *полиц^uа*, *друк (друг)*, *соха*, *п^lуто*, *с^lвор'ін*'. Семантична підгрупа яскраво представляє опозицію атрибутивів (*кл'у^lпак пе^uред^lн'ій* – *кл'у^lпак зад^lн'ій*, *пе^uред^lн'а кла^lниц^uа* – *зад^lн'а кла^lниц^uа*), синонімію лексем (*дише^uл'* (*дыше^uл'*, *дышил'*, *дышин'*), *руд*, *рудо*) тощо.

У підрозділі **2.4.** – «**Назви осі воза, частин колеса**» – проаналізовано слова, що характеризуються більшим ступенем вживаності серед носіїв. Це підтверджує здатність цих назв входити до складу стійких конструкцій, наприклад: *йак ^lтинге^uл'*, *йак ^lтиндил'* 'чорний', *так т'і т'реба*, *йак п'йате ^lколе^uсо у ^lвôз'і*, *йак ^lвозов'і п'йате ^lколе^uсо* 'про зайвий, непотрібний предмет чи дію', *ноги*, *йак ^lколе^uса* 'про криві ноги', *ш'ікоўний*, *йак ^lмуха у ко^lломас'т'і* 'про повільну людину', *чорний*, *г'іби в ко^lломас'т' впаў* 'про людину з темним кольором шкіри' тощо.

В основі назв, пов'язаних із номінацією воза, є слова праслов'янського походження, проте виникло чимало слів, утворених на власне українському мовному ґрунті шляхом словотворення, переосмислення значення та запозичення від інших мов.

Серед похідних утворень найбільше номенів утворилося суфіксальним способом. Іменникове суфіксальне словотворення жіночого роду реалізується формантами *-иц^uа*, *-ина*, *-ка*, *-анка*, *-арка*, *-ан'а*, *-ул'а*, *-ійа*, наприклад: *лавиц^uа*, *с'п'ідниц^uа*, *руч^uиц^uа*, *гамфиц^uа*, *ко^lлодиц^uа*, *іг^lлиц^uа*, *бирфиц^uа*, *ро^uз'ворина*, *ре^uшутка*, *лаўка*, *к'р'учка*, *ро^uсушка*, *чуф^lлінка*, *о^uб'ручка*, *го^lлôўка*, *те^uл'іжанка*, *гно'йанка*, *сп'ід'н'арка*, *росо^lхан'а*, *га^lмул'а*, *ко^uч'ійа*. Відсубстантиви чоловічого роду утворені

за допомогою суфіксів *-ик, -ок, -ак, -илник, -инок, -енок, -ник, -ен', -уў, -аш*: *возик, деклик, ку'гутик, колик, насачик, леўчик, во'зок, га'чок, ру'док, дру'чок, кру'чок, чуф'линок, ва'жок, пе'ре'док, драби'н'ак, спо'дак, пе'ри'дилник, пе'ре'динок, за'динок, пере'денок, арашник, с'вурник, стопур'ник, об'е'рте'н', ск'руте'н', га'муў, морок'ваш, кар'ікаш*. Серед відад'єктивних утворень визначаємо слова, що утворилися за допомогою формантів *-ина, -иц'а* та суфікса *-ник*: *боко'вина, посе'редниц'а, пыл'ник, л'ітр'а'ник*. У цій лексико-семантичній групі велика кількість віддієслівних похідних, наприклад: *зак'ладниц'а, закла'дал'ниц'а, зати'кал'ниц'а, сто'рошка, затич'ка, пе'ре'кладина, п'ідк'лажа, с'і'дак, к'ін'чак, вертл'ух, кру'телик, кован'а, с'ад'ло* (форманти *-иц'а, -ал'ниц'а, -ка, -ина, -ажа, -ак, -ух, -елик, -ан'а, -ло*) тощо.

Частина назв утворені також префіксальним (*розсоха, ро'з'в'ір, роз'в'ір*), префіксально-суфіксальним (*по'мости́на, осе'редок, за'тыл'ник, нако'нечник, за'лиўчик, пуд'росошник, розси'лити, розби'рати*), флективним (*тингл'а, шуб'ра, за'кова, т'ага, о'са, рафа*), префіксально-флективним (*пе'ре'х'рест'а, ро'з'вора, з'вора*) способами, шляхом складання (*по'лудраб, ги'удируди, полу'ос', цуги'танга, ко'ломас'т', кул'і'мас'т'іка, цуг'гамфа*) чи субстантивації прикметників (*боко'ва, заклад'на, с'пуд'н'а, стопур'н'і*).

Аналізована група назв інтенсивно поповнюється внаслідок семантичних процесів: розширення (*лада, йашчик, ше'ригл'а, путо*), спеціалізації (*дош'ка, бант'лиц'і, друк, лата, ланц*), переосмислення (*гу'мак, шат'ро, рач'і, к'р'ош'н'а, шубе'р, суголовок, услун, ку'гут, к'лине'ц', цаци, се'р'пы, дуги, п'йате'коле'со, баг'ры, гач'і, чекер*) значення.

Серед новотворів значна кількість запозичень. Найбільше засвоєно від німецької (*фура, штыр', апиток, лу'шин'а, лиўча, с'ниц'і, гам, райч, шлайф, раф, б'ікса*) та угорської (*те'л'іга, ванкош, к'о'ч', луйтра, бирфа, руд, роконца, ланц, фийк, гамфа, тингел', фур'товы*) мов. Є запозичення від польської (найчастіше у якості мови-посередника) (*васаг(х), б'ричка, дише'л'*), словацької (*кла'ниц'а (гла'ниц'а)*), румунської (*ка'луш*) та інших мов.

Встановлено, що незважаючи на дещо обмежену сферу використання цих назв, вони відображають особливості матеріальної культури і зберігають давні мовні риси, водночас показують синтез давніх слів і сучасних мовних утворень. Репрезентанти лексико-семантичної групи «назв воза та його частин» не стоять на межі зникнення через спадковість ремесла возарства. До того ж мовці активно використовують складені назви, що сприяє реалізації синонімічних відношень у діалектній системі.

У третьому розділі – «**Назви саней та їх складників**» – описано близько 150 назв, виокремлено 15 семем. Незначна кількість лексем пов'язана з невеликою кількістю реалій, що йменують сани та їхні частини. Запряг тварин у санях не відрізняється від того, що використовується у возі.

Серед лексичного шару лексико-семантичної групи є номени, успадковані від праслов'янської мови. Частина з них є нормою сучасної української літературної мови, зокрема *сани, полози, корса, копыл* тощо.

В арсеналі діалектних назв цієї лексико-семантичної групи представлено 18 двоконпонентних найменувань. Найчастіше вони є видовими назвами до родової *'сани* і визначають її характерні ознаки, наприклад: *ро'боч'і 'сани*, *грузо'в'і 'сани* (призначення), *па'радн'і 'сани*, *пара'дж'ин'і 'сани* (зовнішня характеристика), *'доўг'і 'сани*, *кур'т'і 'сани* (розмір), *во'лов'і 'сани* (тип запрягу), *дереўйа'н'і 'сани* (матеріал) тощо.

Основним способом творення слів на власне українському мовному ґрунті є словотворення. Найпродуктивнішим способом є суфіксальний. Значна кількість номенів утворилася від субстантивних основ, рідше – від дієслівних. Найбільше дериватів жіночого роду утворилося за допомогою форманта *-иц'а*, напр.: *'ручиц'а*, *гн'ій'ниц'а*, *баг'ниц'а*, *бант'лиц'а*, *крижу'ї'ниц'а*, *са'н:иц'а* тощо. Активно творять нові назви жіночого роду форманти *-йя*, *-ка*, *-анка*, *-ага*, пор.: *ко'ч'ї'я*, *'санка*, *на'садка*, *кри'вул'ка* (ф. мн. – *кри'вул'ки*), *'сошка*, *гно'ї'анка*, *кор'чага*. З-поміж відсубстантивних похідних чоловічого роду визначаємо утворення з суфіксами *-ок*, *-ік*, *-ик*, *-ї'ї'ник*, *-ец'*: *ко'лок*, *'насадч'ік*, *'колик*, *криж'ї'ї'ник*, *'кополец'* (ф. мн. – *'копол'ц'і*). Серед назв, що мають лише форму множини, виокремлюємо суфікси *-ак*, *-ач*, *-уг*, *-н* для творення на основі субстантивної основи, напр.: *труба'ки*, *труба'ч'і*, *корса'ч'і*, *ко'р'чуги*, *'лижн'і* тощо. На основі віддієслівних основ за допомогою суфіксів *-н*, *-ок*, *-ї* творяться номени *'волосн'і*, *'пудметок*, *наса'д'и* тощо. Серед похідних назв спостерігаємо і творення нових слів унаслідок усічення основи, пор. *'насад*, *'п'ідме'т*, *'тормоз(с)*, *вїаз'*. Є також кілька префіксальних відсубстантивних (*с'корса*, *на'копил*), префіксально-флексивних віддієслівних (*'пудволока*) утворень та відсубстантивних слів-комполітів (*по'л'луйсани*, *по'л'лусана*). Твірними основами виступають слова праслов'янського походження (*корса'ч'і*, *'волочн'і*, *'лижн'і*, *с'корса*, *'копол'ц'і*, *гно'ї'анка*, *'сошка*) та іншомовні запозичення (*ко'ч'ї'я*, *'ругл'і*, *страм*).

Лексико-семантична група інтенсивно поповнюється внаслідок семантичних процесів: значеннєвого зсуву (*дин'чин'і 'сани*), розширення (найчастіше за аналогією) (*ко'р'чол'і*, *ко'ч'ї'я*, *'пудо*, *ко'пач*), звуження (спеціалізації) (*кри'вул'а*, *стро'пила*) значення чи переосмислення (*'тар'і*, *клин'ки*, *гак'л'оў*, *гут'л'ї'ї*). Частина назв утворена шляхом метафоричного (*тал'пи*, *'лаба*, *ко'н'ок*, *шул'ки*, *ч'ї'п*) та метонімічного (*'сани*, *сан'ки*) перенесення значення.

Серед новотворів незначна кількість запозичень: найбільше засвоєно від угорської (*'д'ологы*, *фе'р'тї'ї'з*, *ка'р'ї'ка*, *лан'ци*) та німецької (*ш'м'ї'г'ї*, *'бенд'уг*, *р'аф*, *ва'га*), кілька номенів – від словацької (*кла'ниц'а*), румунської (*грин'джоли*) та польської (*страм*) мов (найчастіше у ролі мови-посередника).

У складі цієї групи назв є багато фонетичних (*по'л'луйсани*, *по'л'лусана*, *по'л'луйсани*, *'корси*, *'корсы*, *'копыл*, *'копол*, *'кополо*, *'копы'оло*, *'копыло*, *'копало*, *гнуй'ниц'і*, *гн'ї'ї'ниц'і*, *ка'чулка*, *ка'ч'ї'лка*), акцентних (*'ручиц'а*, *ру'чиц'а*, *ко'пач*, *'копач*), морфологічних (паралельне вживання форм однини та множини: *'бенд'уг*, *бе'н'д'уги*, *'санка*, *'санки*, *'корса*, *'корси*, *'пудо*, *'пуда*) варіантів.

Зазначена лексико-семантична група архаїзується, тому що сани (як реалія матеріальної культури) зникають. Мовці урізноманітнюють загальні назви саней, творячи нові складені назви з метою чіткіше показати диференційні ознаки.

по'б'ічник, на'очник, клоча'ник; 'сорове'ц' (суфікси -ник, -ец') та жіночого родів сыро'виц'а, хре'б(п)'товина (суфікси -иц'а, -ина).

Віддієслівні деривати представлені номенами чоловічого (бе'у'кач, де'р'жак, 'ковтанец', 'п'івканец' (ф. мн. – 'коўтанц'і, 'п'іўканц'і), суфікси -ач, -ак, -ец') та середнього (цор'котало, 'держало, де'р'жайно, форманти -ло, -но) родів.

Наступним за продуктивністю є префіксально-суфіксальний спосіб (заго'лб'уник, пого'лб'уник, нап'лечник, п'ід'горлина, 'нашче'ка, поп'л'уванец', спа'ровувати, схаму'вати). Визначаємо також деривати, утворені флективним (ха'ма, се'р'сама, кан'тара, шт'ранга, бру'цан'а), постфіксальним (спр'а'гатис'а, спр'а'чиса) способами, шляхом складання основ, слів (розко'р'іх, воло'в'ід(т), хамре'м'ін') та субстантивзації прикметників (на'очн'і, йіздо'вий, ве'рхо'вий).

Серед новотворів є запозичення. Їх кількість незначна. Найбільше засвоєно від угорської (кете'ф'ій, 'бойта, ч'ін'товы, зе'р'товы, д'ап'ловы, кор'бач, 'бота) та німецької мов (чверт, штранг, ц'в'іга, 'фурман, цур'іг).

Семантичні процеси є важливим способом поповнення цієї групи назв. Зокрема мова йде про розширення (кытиц'а, кан'тари, шаркан'т'овы, 'гарда, ша'ланги), звуження значення ('серсам, 'шори, 'хама), спеціалізацію номенів ('дуги, ос'нова, пле'че); активно проходить процес перенесення значення за подібністю (капу'цан, 'гарда, коў'баса, 'кышка, 'парнички, око'л'ар'і, пого'лони), суміжністю (йар'мо, 'гуртн'а, 'н'окланц, 'к'ірза, ве'р'вечка, н'ак'л'іў); трапляються й випадки деетимологізації (не'р'товы, фе'р'товы, п'ін'товы) та народної етимології (гур'лита, дир'лита, каў'кач).

Ця лексико-семантична група активно поповнюється новими словами, тому не стоїть на межі зникнення.

У п'ятому розділі – «**Назви, пов'язані з комунікаціями**» – проаналізовано близько 600 назв за допомогою визначення 58 семем.

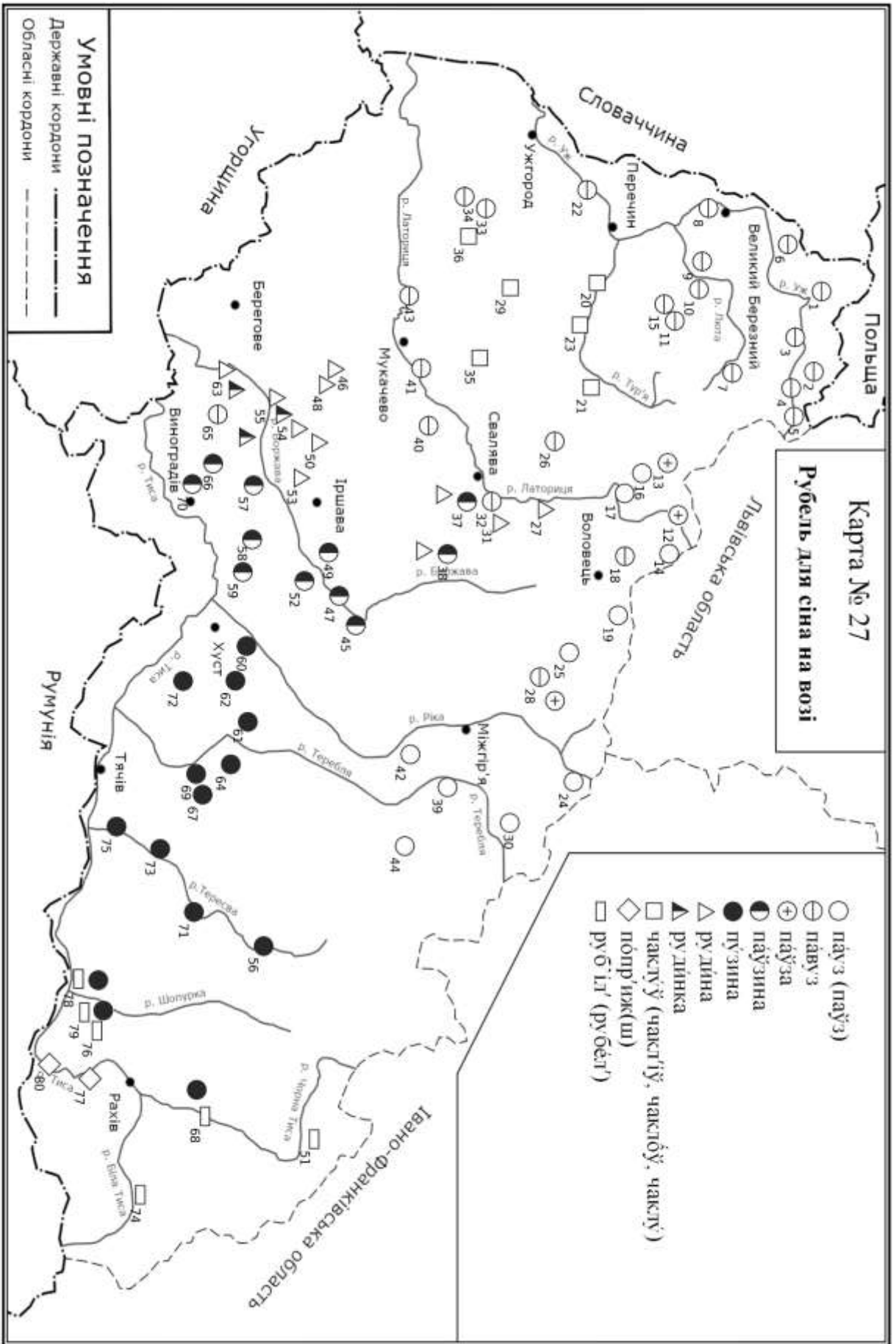
У підрозділі 5.1. – «**Найменування транспортних комунікацій**» – показано шляхи сполучення, здійснено спробу їхньої класифікації за видом, будовою, розміщенням, характерними ознаками.

У підрозділі 5.2. – «**Назви комунікації вантажів**» – охарактеризовано діалектні назви, що йменують способи перенесення вантажу людиною. Наукове зацікавлення становлять номени, що йменують види мішків, сумок та інших способів комунікації вантажів.

У підрозділі 5.3. – «**Назви, що характеризують рух**» – описано дієслова та прислівники, що характеризують переміщення людини. Дієслова руху утворюють велику кількість фразем, зокрема: йде, йак стр'і'ла, ле'тит, йак 'кул'а, б'і'жит', йак 'блен', сп'і'шит', г'і на тот св'іт, г'і Бог 'понад 'Шандровом тощо.

У складі лексичного шару цієї групи назв є номени, успадковані від праслов'янської мови. Частина з них є нормою сучасної української літературної мови, зокрема до'рога, пут', с'теж(ш)ка, край, кут, сл'ід, б'ік, м'іх, 'мотуз(с) тощо.

Більша частина інновацій утворилася шляхом словотворення. Найпродуктивнішим способом є суфіксація: серед відсубстантивів жіночого роду визначаємо форманти -ка (ве'р'ітка, ру'динка, бор'н'оўка), -ина (па'вузина, 'дз'обина),

Карта № 27. Назви рубля для сіна на возі.
 Джерело: розроблено автором.

-ичка (¹ладичка), -анка (де^uрни¹чанка), -аўка (п¹литаўка), -алка (¹сѣт'алка), -бўка (караф'і'чбўка). Іменники чоловічого роду з твірною іменниковою основою найчастіше творяться за допомогою суфіксів -ок (п'іша¹чок, ¹об(п)шарок), -ик (¹путик), -чик (к'райчик), -ник (паўз'а'ник), -іл' (ко'ш'іл'), -ец' (¹фурмане^uц'), -ииче (м'і'шшиче), -ух (м'іш'чух), -ук (м'іш'чук), -ар (ко'шар), -ичок (¹йашчикок), -оў (¹ва'гоў), -ін' (ст'ром'ін'), -н'ак (павуз'н'ак). Для творення відсустантивів середнього роду використовуються форманти -атко (бе^uремен'атко), -ен (бе'ремено) та ін.

Серед відад'єктивних похідних визначаємо форманти -ина (-ына), -иц'а, -айка, -урка, -уўка, -оўка, -ул'ка, -анка для іменників жіночого роду: во¹зовина, воўко¹вына, возо¹виц'а, ¹п'іштайка. Для творення іменників чоловічого роду з твірною атрибутивною основою використовуються суфікси -ик, -ник, -ак: чи¹неник, п'іш'ник, п'іш'ак.

До віддієслівних утворень належать номени, що виникли за допомогою суфіксів -л- (¹сувало), -іл' (вйа'з'іл'), -ак (п'іш'вак), -ій (за'б'ій) чи шляхом усічення основи, напр.: за'к'ін, ¹волок, пово¹рот, скрут, п'рог'ін, обрив, пуд'йом, п'ровал, схил.

Частина номенів утворилася шляхом універбації, напр.: грун¹тоўка, ¹копанка, зе^uм'л'анка, р'ін'оўка, во'йенка, ц'і'сар'ка, маш'ченка, жа'лиўник, жа'лиў'л'аник.

Наступними за кількістю утворених одиниць є префіксально-суфіксальний (роз'вилка, перех'рест'а, про'вулок, бездо'р'іж':а, п'рис'ілок, у'гузок, при'дав'ловати, зав'йизувати, за'пузинувати, ў'берега), префіксальний (¹постр'іш, ¹повороз(с), ўниз, ¹наўспуск, ў'бизв'істи, ў'берег, ў'грун, ўп'ровал, запоп'рутити, запа'взити), флективний (се^uрпе^uт'іна, ¹запрута), префіксально-флективний (поп'руга) способи, також складання (гатико¹шар, с'іно¹жак) тощо.

Лексико-семантична група «назв, пов'язаних із комунікаціями» інтенсивно поповнюється внаслідок семантичних процесів. Серед них визначаємо звуження, чи спеціалізацію (кри'вул'а, ма'йурн'а), розширення (¹улиц'а, ¹вагаш, ко'ниці, ¹дыбр'а, ¹вацок, ¹р'анда) та переосмислення значення (бру'цак, ¹сѣт'алка, ши'нил', ¹ды'р'а, чи'торн'а, к'ишка), зокрема і на основі метонімії (плай, са'н:иц'а, м'лиўча, ¹п'ілка, ¹мейнзур). Значна кількість номенів вживається внаслідок використання вербальних асоціацій.

Серед новотворів значна кількість запозичень. Найбільше засвоєно від угорської (ор'саг(к), чак'луў, ш'парга, тар'гонца, че^uпоўка, ¹бала, гати'жак, ¹лада, жач'к'іў), словацької (драга, грац'ка, ¹павуз, фре^uм'б'ійа, ¹фур'ік), польської (¹пер'ійа, ¹зарва, ¹зайда, ко^uб'ілка), німецької (п'іксак) та румунської (¹тайстра, грун') мов.

Серед номінативного арсеналу важливе місце займають складені назви, зокрема атрибутиви мотивовані ознаками (пол'о'ва пун', зе^uм'л'а'на до'рога), властивостями (ку'бин'с'кий м'іх, ¹нижний ку'ниці), функціями (муч'ний м'іх), матеріалом комунікацій (р'ін'ѣва до'рога, полот'н'аний м'іх), їхніми характерними відмінностями (ц'ісар'с'ка пун', кр'і'жова драга) тощо.

Ця лексико-семантична група постійно розвивається, поповнюється новотворами, має значні можливості для утворення нових назв.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали змогу зробити такі висновки та узагальнення:

1. Тематична група лексики, пов'язаної з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття має системний характер. На основі зібраного матеріалу та його систематизації вдалося виокремити ЛСГ «назв воза та його частин», ЛСГ «назв саней та їх складників», ЛСГ «назв зброї та інших елементів запрягу тварин», ЛСГ «назв, пов'язаних із комунікаціями»; СП «назви видів возів», СП «назви короба воза», СП «назви основи воза», СП «назви осі воза», СП «назви частин колеса», СП «назви упряжі», СП «назви ярма та його частин», СП «назви предметів, пов'язаних із доглядом тяглової худоби», СП «агентиви», СП «апелятивні вигуки», СП «найменування транспортних комунікацій», СП «назви комунікації вантажів», СП «назви, що характеризують рух».

Кількість зібраного автором матеріалу становить близько 2000 одиниць. Монографічний опис ТГЛ доповнюють зв'язні тексти, індекс назв та лінгвістичні карти, що всебічно характеризують лексику транспорту та комунікацій.

2. Найбільш чисельною є ЛСГ, що описує види возів та їхні складники (близько 650 одиниць), у її складі є вузькоспеціалізована лексика. Ці номени не перебувають на межі зникнення через спадковість ремесла возарства. Наступними за кількістю репрезентантів є ЛСГ, що йменують транспортні комунікації та способи перенесення вантажів (близько 600 одиниць), назви зброї та інших елементів тваринного запрягу (близько 600 одиниць). Найменше номенів представляє ЛСГ «назв саней та їх складників» (близько 150 одиниць). Це зумовлено тим, що реалія архаїзується, відтак номени переходять у розряд пасивної лексики. Поряд зі словами-термінами активно вживається загальнонародна лексика, що поширена в словниковому запасі носіїв безвідносно до їхнього віку чи соціального статусу.

3. Аналізована тематична група лексики має свою структурну впорядкованість, яка виявляється у наявності зв'язків між словами.

На основі внутрішньослівних зв'язків виникла велика кількість багатозначних слів, наприклад: *ша|рагл'і* (*ш|ригл'і*, *ше^u|ригл'і*) 'носилки', 'щабель, поперечна планка в полудрабку воза для уникнення випадіння його місткості', 'полудрабок, одна з двох бічних частин короба воза у вигляді драбини для перевезення сіна'; *к'уш* 'плетений виріб для перенесення овочів та фруктів', 'поперечна планка в передній частині полудрабка воза для уникнення випадіння його місткості' та ін. Серед причин полісемії вбачаємо прагнення до мовної економії та наявність семантичних зв'язків між позначуваними реаліями у свідомості носіїв.

Чимало номенів зв'язані синонімічними зв'язками, це яскраво простежується при картографуванні. Слова-синоніми найчастіше відрізняються часом виникнення (*в'ій'це* – *'рудо*, *в'іс'* – *'тингел'*, *гам* – *ишлиф*, *фийк* тощо). Антонімічні відношення проявляються шляхом використання опозицій атрибутивів (*не^u|ред'н'ій* – *'задн'ій* *'шубе^uр*, *не^u|редн'е* – *'зад'н'е чо'ло* 'поперечна планка в полудрабка воза для уникнення випадіння його місткості'), словотворчих засобів (*не^uре^u|динок* – *за'динок* 'поперечна планка в полудрабка воза для уникнення випадіння його місткості',

пуд(т)че/реўник – *нах/риб(п)ник* ‘ремінна частина збруї’) чи номенів (*перед* – *зад* ‘частини воза’). Гіперо-гіпонімічні відношення проявляються у наявності слів, що виступають родовими назвами до ряду видових, зокрема *в’із*, *сани*, *путь*, *дорога*, *м’іх*, *ташка*, *тайстра* тощо. Свідченням зв’язку між первинним і похідним значеннями на основі семантичних нашарувань є вербальні асоціації, через які мовці йменують реалії, наприклад: *п’рива*, *л’іс*, *поле*, *трава*, *р’іка*, *вода*, *полонина* ‘місце, де закінчується дорога’.

4. Ядром лексики є номені, успадковані від праслов’янської мови. Частина з них є вживаними в сучасній українській літературній мові або фонетичними варіантами до загальнонародних слів, наприклад: *в’із*, *мўст*, *соха*, *путь*, *сани*, *корса*, *копыл*, *хомыто*, *в’ійа*, *свор’ін*, *жирд*, *путь*, *слід*, *м’іх*, *к’л’ійа*, *сунути*.

Серед основних шляхів поповнення тематичної групи назв транспорту та комунікацій визначаємо словотворення, запозичення від інших мов та семантичну деривацію. Окремо розглядаємо універбацію, що являє собою комплекс афіксального словотворення та модифікації значення, наприклад: *р’ін’оўка*, *во’їенка*, *жалиў’л’аник*, *кро’пиў’л’аник*, *к’лоча’ник*, *м’лин’ик*.

5. Найактивніше тематична група поповнюється шляхом словотворення на основі твірних слів праслов’янського та іншомовного походження. З-поміж похідних найбільш продуктивним є суфіксальне іменникове словотворення. Для творення іменників жіночого роду активно використовуються форманти *-ка*, *-иц’а*, *-ина*, наприклад: *ро’сушка*, *о’б’ручка*, *кан’тарка*, *ке’те’ф’ійка*, *к’итичка*, *заноска*, *вилка*, *ве’р’ітка*, *плах’тин’ка*, *ру’динка*, *ве’ретка*, *ск’рин’ка*, *тайст’ринка*; *гн’ій’ниц’а*, *лавиц’а*, *с’п’ідниц’а*, *ру’чиц’а*, *гамфиц’а*, *іг’лиц’а*, *бант’лиц’а*, *крижуў’ниц’а*; *ро’з’ворина*, *го’ловина*, *тайст’рина*, *л’утина*, *ве’ре’ч’ина*, *паў’зина*, *дз’обина*. Менш продуктивними є форманти *-анка*, *-арка*, *-ан’а*, *-ул’а*, *-ійа*, *-анка*, *-ага*, *-ечка*, *-ил’ка*, *-отка*, *-ичка*, *-аўка*, *-алка*, *-оўка*, наприклад: *те’л’і’жанка*, *сп’ід’н’арка*, *росо’хан’а*, *га’мул’а*, *к’о’ч’ійа*, *обру’чанка*, *кор’чага*, *уз’дечка*, *к’о’тил’ка*, *бойотка*, *бердичка*, *п’литаўка*, *с’от’алка*, *караф’і’чоўка* та ін.

Для творення іменників чоловічого роду активно використовуються суфікси *-ик*, *-ок*, *-ак*, наприклад: *деклик*, *ку’гутик*, *п’утик*, *колик*, *криж’іў’ник*, *п’рутик*; *кр’у’чок*, *чуф’линок*, *ва’жок*, *ко’лок*, *бу’чок*, *п’іша’чок*; *драби’н’ак*, *сп’одак*. Менш продуктивними є суфікси *-ец’*, *-ен’*, *-уў*, *-аи*, *-чик*, *-ник*, *-аник*, *-іл’*, *-ишче*, *-ух*, *-ук*, *-ар*, *-ичок*, *-ін’*, *-н’ак*, *-ил’ник*, *-инок*, *-енок*, наприклад: *фурмане’ц’*, *ск’руте’н’*, *га’муў*, *кар’ікаш*, *к’райчик*, *зад’ник*, *коша’ник*, *ру’б’іл’*, *м’і’ишше*, *м’іш’чух*, *м’іш’чук*, *ко’шар*, *йаишчикок*, *ст’ром’ін’*, *павуз’н’ак*, *пе’ри’дил’ник*, *за’динок*, *за’денок* та ін.

Іменники середнього роду творяться за допомогою формантів *-ело*, *-це*, *-илно*, *-ишко*, *-очко*, *-ало*, *-ално*, *-атко*, *-ен*, наприклад: *зубело*, *в’ій’це*, *б’і’чилно*, *бердишко*, *бердочко*, *п’ужало*, *п’ужално*, *бе’ремен’атко*, *бе’ремено* та ін.

Продуктивним є й віддієслівне словотворення, зокрема за допомогою формантів *-иц’а*, *-ал’ниц’а*, *-ка*, *-ина*, *-ажа*, *-ач*, *-ак*, *-ец’*, *-ух*, *-елик*, *-ан’а*, *-ло*, *-іл’*, *-ій* та ін. (*зак’ладниц’а*, *закла’дал’ниц’а*, *затич’ка*, *пе’ре’к’ладина*, *п’ідк’лажа*, *бе’ў’кач*, *де’р’жак*, *ковтанец’*, *вертл’ух*, *кру’телик*, *кован’а*, *с’ідало*, *с’ад’ло*, *в’йа’з’іл’*, *за’б’ій*)

та усічення основи (*насад*, *п'ідме^т*, *війаз'*, *за^к'ін*, *волок*, *пово^рот*, *скрут*, *п^рог'ін*, *об^рив*, *спуск*, *пуд'йом*, *в'івоз*).

Найменш продуктивним є відад'єктивне словотворення, представлене за допомогою формантів *-ина*, *-иц'а*, *-айка*, *-урка*, *-уїка*, *-оїка*, *-ул'ка*, *-анка*, *-ик*, *-ник*, *-ак*, *-н'ак*, *-ец'*: *боко^вина*, *посе^тредниц'а*, *п'іштайка*, *п'ішурка*, *п'ішуїка*, *п'ішоїка*, *п'ішул'ка*, *ламанка*, *чиненик*, *по^б'ічник*, *п'ішак*, *п'ішн'ак*, *сорове^т'а*.

Наступними за чисельністю дериватів представлено префіксально-суфіксальне (*за^тыл'ник*, *нако^нечник*, *за^лиїчник*, *пуд^росошник*, *наго^лбїник*, *оглавиц'*, *пох^реб(п)тина*, *нах^риб(п)ник*, *нап^лечник*, *по^вершник*, *поп^луванец'*, *зав'їизувати*, *поп^рутити*), префіксальне (*постр'іш*, *повороз(с)*, *запоп^рутити*, *с^корса*, *на^копил*), флексивне (*тингл'а*, *шуб^ра*, *за^кова*, *ха^лма*, *се^трне^т'іна*, *запрута*, *кан^тара*, *шт^ранга*, *бру^цан'а*), постфіксальне (*спр^а'гатис'а*, *спр^а'чиса*), префіксально-флексивне (*поп^руга*, *пудволака*, *ро^з'з'вора*, *з'вора*) словотворення, зафіксовано слова-композиції (*гїудируди*, *фе^тр'гїиц'палиц'а*, *цуги^танга*, *розко^р'їх*, *полу^дуги*, *воло^в'їд(т)*, *цуг^гамфа*, *по^л'луйсани*, *гатико^д'шар*, *с'їно^жак*) та субстантивовані прикметники (*боко^ва*, *заклад^на*, *на^очн'ї*, *хашич^о'ва*, *ве^трхо^в'вий*, *спуд^н'а*, *стопур^н'ї*).

ТГЛ активно поповнюється за допомогою запозичень. Найбільше запозичено від угорської (*ор^саг(к)*, *чак^луї*, *лани*, *шпа^н'н'їфе^т'р*, *кете^ф'їй*, *бойта*, *ч'їн^товы*, *д'ологы*, *фе^тр'гїиц*, *ка^р'їка*, *ванкош*, *к'о^ч*) та німецької (*штранг*, *л'їц'ї*, *ц'в'їта*, *фурман*, *цур'їг*, *р'їксак*, *бе^т'н'д'уги*, *р'аф*) мов, далі від польської, часто у ролі мови-посередника від німецької (*пер'їя*, *штыр'*, *апшток*, *зарва*, *бе^т'саги*, *зайда*, *ко^л'б'їлка*, *страм*, *шлейя*, *цугл'ї*, *б'ричка*, *дише^л'*), румунської (*тайстра*, *грун'*, *ка^п'нистра*, *ге^т'р'джоли*, *ка^луш*), словацької (*драга*, *драц'ка*, *навуз*, *фре^т'м'б'їя*, *фур'їк*, *кла^ниц'а*) та ін. При засвоєнні запозичень звертаємо увагу на те, що слова іношомовного походження можуть вживатися під впливом української літературної мови, наприклад: *гак*, *гал'ма*, *т'раса*, *асфал'т*, *торба*, *орчик* тощо.

Важливим є те, що лексична система майже не засвоює запозичень на сучасному етапі. Беручи до уваги те, що є чимало номенів, утворених на основі запозичених основ, ми вважаємо, що номінативна система говорів використовує для розвитку дериваційні можливості української мови.

Активно поповнюють ТГЛ різні семантичні процеси. Серед них визначаємо розширення (*улиц'а*, *ваташ*, *ташка*, *тайстра*, *ко^л'б'їлка*, *шланги*, *лада*, *ше^т'ригл'а*, *ко^пач*), звуження (*кривул'а*, *ма'їурн'а*, *серсам*, *шори*, *стро^пила*), спеціалізацію (*дуги*, *ос^нова*, *пле^т'че*, *дош'ка*, *друк*, *лата*, *лани*) значення. Дуже часто такі процеси стосуються загальнонародних слів, бо в системі ТГЛ вони набувають спеціалізованого значення, термінологізуються. Перенесення значення відбувається на основі подібності (*капу^цан*, *ко^л'баса*, *к'їшка*, *парнички*, *гарда*, *ды^р'а*, *шанси*, *к'їшка*, *ве^т'ре^т'ено*, *корман'*, *тал'пи*, *лаба*, *шул'ки*, *гу^лмак*, *ку^гут*, *к'лине^т'а*, *ба^ранчик*, *цани*, *се^т'р'пны*, *гач'ї*) чи суміжності (*плай*, *коцка*, *м'лиїча*, *п'їлка*, *мейнзур*, *флостер*, *си^тец*, *гуртн'а*, *н'оклани*, *бучок*, *ве^т'р'вечка*) позначуваних реалій.

У тематичній групі яскраво представлена варіантність. Вона є підтвердженням тому, що запозичена твірна основа піддається змінам, що свідчить про її давність.

Серед номенів визначаємо велику кількість складених назв. Вони є різними характеристиками гіперонімів за місцем розміщення (*не^uред'н'а те^uл'ішка*, *зад'н'а к'ічка*, *задн'а ко'чол*), функцією (*возо'ва до'рога*, *тайстри поў'чанс'к'і*), матеріалом (*де^uре^uл'а'ний в'єс*, *к'лоча'ний м'іх*, *паму'товий м'іх*), складом (*р'ін'ова до'рога*, *грав'і'йова п'ут'*, *ф'лостерна до'рога*), якістю (*ташка ве^uрве^uчаста*), характерними особливостями (*ц'ісар'с'ка п'ут'*, *кр'і'жова д'рага*) тощо.

Аналізовані назви входять до складу порівняльних конструкцій, що свідчить про відкритість системи цієї тематичної групи, наприклад: *ко'ритат'*, *йак кач'ка*, *л'ізе*, *йак чере'паха*, *так п'у'шоў*, *йак дым та н'ытка*, *б'і'жит'*, *йак в'ітор*, *ша'туйе*, *йак у'пекло*, *ле'тит'*, *йак'би го елект'ричка ли'шала*, *б'і'жит'*, *йак'олен'*, *чорный*, *йак тинге^uл'*, *йак тиндил'*, *з'лупий*, *йак лиўч*, *ходит'*, *йак лиўч* тощо.

6. Лінгвістичні карти, додані до дослідження, дають змогу простежити рівномірне поширення номенів, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття. На основі ареальної характеристики встановлюємо, що назви утворюють мікроареали, відбувається диференціація мовного ландшафту. Інформація з атласів та словників дає змогу простежити зв'язок аналізованої ТГЛ із суміжними говорами (у деяких випадках й із віддаленими) та мовами. Це підтверджує думку про єдність діалектного континууму.

7. Основними ознаками вияву динаміки лексики, пов'язаної з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття є наявність варіантності, розгалужена система словотворчих засобів на українському мовному ґрунті, велика кількість складених назв та значеннєві трансформації.

Отже, комплексний аналіз назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття має важливе значення для мовознавства, оскільки наявність таких яскравих засобів збагачення тематичної групи лексики підтверджує її унікальність у діалектній системі української мови.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шкурко Г.В. Лексика, пов'язана з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття як об'єкт наукового вивчення. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2013. Вип. 18. С. 99–102.

2. Шкурко Г.В. Назви традиційних видів транспорту та їх частин у закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2014. Вип. 19. С. 126–131.

3. Шкурко Г.В. Лексико-семантичні особливості назв традиційних видів зимового транспорту в українських говорах Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2015. Вип. 20. С. 99–104.

4. Шкурко Г.В. Структурно-семантична й лінгвогеографічна характеристика назв комунікації вантажів в українських говорах Закарпаття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2015. Вип. 17. Т. 1. С. 60–63.

5. Шкурко Г.В. Транспортна лексика в українських говорах Закарпаття: етимологічний та лінгвогеографічний аспекти. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2016. Вип. 21. С. 175–179.

6. Шкурко Г.В. Переосмислення значень слів як джерело поповнення лексики традиційного транспорту та комунікацій в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С.І., 2019. Вип. 2 (42). С. 113–117.

7. Шкурко Г.В. Назви традиційного транспорту та комунікацій у складі компаративних фразем в українських говорах Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2 (44). С. 379–384.

Наукові праці у виданнях інших держав

8. Шкурко Г.В. Методи діалектологічних досліджень. *The Ninth European Conference on Languages, Literature and Linguistics. Proceedings of the Conference*. Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2015. С. 67–72.

9. Шкурко Г.В. Назви дороги в українських говорах Закарпаття. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Lublin, 2021. № 2 (38). С. 66–71.

Наукові праці апробаційного характеру

10. Шкурко Г.В. Назви, пов'язані з частинами воза, в українських говорах Закарпаття. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури: Міжнародна науково-практична конференція* (Одеса, 23–25 жовтня, 2014 р.). Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2015. С. 36–40.

11. Шкурко Г.В. Суфіксальний словотвір назв традиційних видів транспорту в українських говорах Закарпаття. *Студії з філології та журналістики: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики»* (Ужгород, 21–22 квітня, 2016 р.). Ужгород: Гражда, 2016. Вип. 4. С. 217–219.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Шкурко Г.В. Назви кінної упряжі в українських говорах Закарпаття. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 3. С. 241–251.

13. Шкурко Г.В. Динаміка традиційної транспортної лексики в українських говорах Закарпаття. *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології*. Київ: КММ, 2017. С. 474–482.

АНОТАЦІЯ

***Шкурко Г.В.* Назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття. – На правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021.

Дисертація присвячена вивченню діалектної лексики. У науковій роботі вперше комплексно проаналізовано назви, пов'язані з традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття. Описано теоретичні засади вивчення діалектної лексики та історію дослідження тематичної групи транспорту та комунікацій. Опрацьовано теоретичні джерела, що стосуються комплексного опису діалектної лексики, характеристики діалекту як системи, що виражає певні тенденції. Проаналізовано діалектні назви на лексико-семантичному, етимологічному, словотвірному та ареальному зрізі. Визначено основні шляхи поповнення назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, в українських говорах Закарпаття. Охарактеризовано процеси, пов'язані із розвитком цієї тематичної групи лексики.

Ключові слова: діалектна лексикологія, назви традиційних видів транспорту та комунікацій, українські говори Закарпаття, тематична група лексики, лексико-семантична група, семантична підгрупа, семема, системні відношення, ареал поширення, мотивація, етимологія, словотворення, переосмислення значення, запозичення.

АННОТАЦИЯ

***Шкурко Г.В.* Названия, связанные с традиционными видами транспорта и коммуникациями, в украинских говорах Закарпатья. – На правах рукописи.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2021.

Диссертация посвящена изучению диалектной лексики. В научной работе впервые комплексно проанализированы названия, связанные с традиционными видами транспорта и коммуникациями, в украинских говорах Закарпатья. Описаны теоретические основы изучения диалектной лексики и история изучения тематической группы транспорта и коммуникаций. Обработаны теоретические источники, касающиеся комплексного описания диалектной лексики, характеристики диалекта как системы, что выражает определенные тенденции. Проанализированы диалектные названия на лексико-семантическом, этимологическом, словообразовательном и ареальном срезе. Определены основные пути пополнения названий, связанных с традиционными видами транспорта и коммуникациями, в украинских говорах Закарпатья. Охарактеризованы процессы, связанные с развитием этой тематической группы лексики.

Ключевые слова: диалектная лексикология, названия традиционных видов транспорта и коммуникаций, украинские говоры Закарпаття, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, семантическая подгруппа, семема, системные отношения, ареал распространения, мотивация, этимология, словообразование, переосмысление значения, заимствования.

ABSTRACT

***Shkurko H.V.* The names related to the kinds of traditional transport and communications in the Ukrainian Transcarpathian dialects.** – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology: speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 2021.

This candidate thesis is devoted to the research of Ukrainian dialectal vocabulary in Transcarpathian dialects. The dissertation is the first comprehensive linguistic study of the names of traditional kinds of transport and communications in the Ukrainian dialects of Transcarpathia. Theoretical bases of studying dialect vocabulary and the history of research of thematic group of transport and communications are described. Theoretical sources concerning the complex description of dialect vocabulary, characteristics of dialect as a system showing certain tendencies are established. About 2000 lexical items (with a significant number of variants), collected by the author independently, have been introduced into scientific circulation. The research is supplemented by linguistic maps, samples of oral speech and an index of the use of names in the Ukrainian dialects of Transcarpathia. In this work, the names of transport and communications on lexical-semantic, etymological, word-forming and areal section are analyzed. The area of distribution of each nomen is traced, parallels with other dialects and Slavic, non-Slavic languages are drawn. If possible, information on the time of fixing of certain lexeme by written works of the Ukrainian language is provided. The core of the vocabulary is nomens inherited from the Proto-Slavic language. Evidence of the dynamic development of speech is the presence of newly created words. The main ways of replenishing the thematic group with one-lexeme names are determined: word formation, borrowing, semantic transformations.

A comprehensive analysis of the thematic group of names related to traditional kinds of transport and communications in the Ukrainian dialects of Transcarpathia together with cartographic material, tracing area distribution, and reflection in a live speech of speakers demonstrates the systemic nature of the dialect, confirms the importance of regional research for replenishment of dialect vocabulary as the method of Ukrainian literary language development.

Keywords: dialect lexicology, names of traditional kinds of transport and communications, Ukrainian dialects of Transcarpathia, thematic group of vocabulary, lexical and semantic group of vocabulary, semantic subgroup, sememe, system relations, area of expansion, motivation, etymology, word formation, rethinking of the meaning, borrowings.